

Марина Джонова

ВЪПРОСИТЕЛНИ ИЗКАЗВАНИЯ В МЕДИЙНАТА РЕЧ

Marina Dzhonova

INTERROGATIVE UTTERANCES IN MEDIA SPEECH

Abstract: This study treats the formal types of interrogative utterances in media speech. Conclusions are based on data from the Corpus of Spoken Bulgarian *BgSpeech* as well as on media interview recordings from 2023. The data show that journalists use interrogative sentences with *wh*-word or with question particle in their speech, and none of these formal types prevails. It is much more frequent that both formal types are used within one and the same utterance. Interrogative utterances without a question word were also found, and they are marked as interrogative only by the intonation. Interrogative utterances are predominantly direct speech acts. Only unconventional indirect speech acts with particle *li* are characteristic for the communicative situation in media interview.

Keywords: interrogative utterances, media interview, Spoken Bulgarian, direct and indirect speech acts

Диалогичното общуване в медиите се отличава от ежедневно-ното диалогично общуване по редица особености. Спецификата на комуникативната ситуация предопределя структурата на репликите на журналистите – в тях преобладават въпросителните изказвания, тъй като това е основното средство за получаване на информация от събеседника. Този тип общуване е характер-

но за дискуссионните предавания с повече участници, както и за предавания, в които водещите канят гости да представят своите възгледи по дадена тема или дадено културно или спортно събитие. От лингвистична гледна точка представлява интерес изследването на видовете въпросителни изказвания, които използват журналистите в своята реч. Наблюденията се основават на данни от телевизионни и радиоинтервюта от Корпуса на устната реч BgSpeech (Tisheva, Dzhonova, Hauge 2018), както и на записи от медийни интервюта от 2023 г., които предстои да бъдат включени в корпуса. Избраните интервюта включват един водещ (с малки изключения двама водещи, когато няма едновременно говорене) и един събеседник, за да може да се проследи наличието на взаимодействие между събеседниците в рамките на интервюто.

При описанието на въпросителните изказвания се посочва дали функционират като директни или като индиректни речеви актове (Searle 1975, Ницолова 1984, Джонова 2014). В рамките на директните въпросителни изказвания се разглежда съотношението между общите и частните въпроси в изследваните интервюта. Отчита се спецификата на интервюто като медиен жанр, за който е характерна частично подготвената реч – налице е определена подготовка за темата на разговора както от страна на водещия, така и от страна на госта, но в същото време е налице и частично неподготвена реч. Очакванията от страна на водещия са гостът/интервюираният да даде максимално количество информация на слушателите/зрителите, както и тази информация да е интересна за тях. Това предопределя и избора на въпрос, който да насочи събеседника към изчерпателен и в същото време интересен и разбираем за аудиторията отговор. В спонтанната реч всеки от говорещите може да е водеща фигура в разговора в даден момент, може да иска да разкаже нещо, без това да е отговор на въпрос, може да смени темата, на свой ред да зададе въпрос и т.н. От друга страна, в рамките на медийното интервю ролите са предварително определени. Журналистът задава въпросите, от госта се очаква да отговаря на тези въпроси. Настоящото изследване е насочено към представяне на формалните типове въпросителни

изказвания, както и употребата им като директен или индиректен речев акт в рамките на медийното интервю. Проверява се хипотезата, че журналистите предпочитат частни въпроси (оформени с въпросително местоимение *как*, *къде*, *какво* и т.н.), тъй като те насочват събеседника към конкретен тип отговор. Общите въпроси позволяват на събеседника да потвърди или отрече хипотезата на журналиста, без да даде допълнителни разяснения по темата.

Теоретични постановки

Въпросителните изказвания са обект на редица изследвания върху българския език от гледна точка на тяхната формална структура, както и от гледна точка на тяхната функция в комуникацията (Ницолова 1983, 1984, Тишева 2004, 2005). По своята формална структура въпросителните изказвания се делят на въпросителни изречения с въпросителна дума (частици, въпросителни местоимения или наречия) и въпросителни изречения без въпросителни думи, като интонацията е средството, с което се маркира тяхната илокутивна сила (вж. Ницолова 1983: 50). Въпросителните изказвания с въпросително местоимение се определят като частни въпроси, тъй като въпросителната дума или словосъчетанието, в което тя влиза, трябва да се замени в отговора с невъпросителна дума или словосъчетание (Ницолова 1984: 123). Въпросителните изказвания с частица се определят като общи въпроси. Те изискват отговор *да/не* или повторение на въпроса без частица в положителна или отрицателна форма (Ницолова 1983: 51).

От функционална гледна точка въпросителните изказвания се делят на същински и несъщински въпроси. Същинските въпроси имат една илокутивна сила, която е експлицитно изразена с помощта на въпросителна дума и/или интонацията. При несъщинските въпросителни изказвания е налице втора имплицитна илокутивна цел, която се разпознава от слушателя въз основа на контекста и неговите познания за света и за отношенията между събеседниците в речевия акт. В несъщинските въпроси се включват реторичните въпроси, въпросите повторения и въпросите

молби. От несъщинските въпроси в настоящото изследване се разглеждат само въпросите молби в репликите на журналистите. В медийните предавания те се използват доста по-рядко, отколкото в ежедневната реч. Тяхната употреба е свързана с избягването на настойчивост от страна на журналистите при провеждането на интервюто. С помощта на въпросите молби се изразява желанието на журналистите да получат дадена информация, без в същото време да налагат експлицитно своята воля на събеседника. Въпроси като *Може ли да разкажете нещо повече по въпроса?* представят изпълнението на желаното действие като зависещо от волята на слушателя за разлика от повелителното изказване *Разкажете нещо повече по въпроса* (вж. по-подробно Джонова 2014).

Частни въпроси

Частните въпроси с пълнозначна въпросителна дума се срещат доста често в изследваните интервюта. Част от тях изискват наистина конкретен отговор (*кои, колко*):

*Кои са необходимите вещи / без които не може?*¹

Може би да започнем оттам / в колко експедиции до остров Ливингстън си участвал?

А вие всъщност колко общо / сте хората които могат нещерно спасяване във България / нали дванайсетте отивате там / колко сте общо?

Прави впечатление, че когато задава въпрос с въпросителната дума *какво*, журналистът очаква отговорът да включва подробна оценка или широко представяне на дадено събитие. Така в отговор на следните въпроси интервюируваният може да разкаже всичко за представяната изложба или съответно за своя живот.

Какво ще видят бургазлии и гостите на Бургас когато дойдат и видят изложбата в галерия „Богориди“?

¹ В примерите не са отразени фонетичните особености, свързани с изговора на говорещите. Отбелязват се основно паузите, хезитационните паузи, повторенията, както и комуникативният статус на изказването.

Много повърхностен въпрос но винаги трепна / какво е да си потомък на Васил Левски?

Тази особеност е отбелязана от Р. Ницолова при описанието на въпросителните изказвания с въпросителното местоимение *какво*, при които местоимението се съотнася с целия отговор, а не с някое име в него (Ницолова 1983: 58). В изследвания материал подобна употреба имат и въпросителните изказвания с *как*, когато с местоимението не се пита за начин. Това показват следващите примери, в които не се очаква събеседникът да отговори за начина, по който се справя, или за начина, по който си представя идеалната вечер, а да даде подробно описание на цялата ситуация.

Как си представяш идеалната вечер?

Изисква се особен майсторлък от учителите тия дни когато хлапетата вниманието им е насочено къде ли не / толкова конкуренция има за това внимание / как как се справяш / как успя? Преподаваш география / това да кажа /учител по география.

Журналистът очаква подробен отговор, който включва представяне на цялата ситуация, и при въпрос с наречието *откъде*, когато с него не се пита за конкретно място.

А откъде дойде този изследователски порив?

Често въпросът с *как* допълва въпрос, който очаква кратък отговор, както е в следната реплика. Въпросът с *кога* очаква като отговор само посочването на конкретен интервал от време, докато вторият въпрос с *как* очаква подробно описание.

Кога започна тази платформа / кога и как се роди идеята за...

Речевата ситуация в медийното интервю включва както водещия и неговия събеседник, така и слушателите/зрителите, които в изследваните записи не участват в разговора, но една от основните цели на журналистите е интервюто да бъде интересно и информативно именно за аудиторията. Това е причината журналистите да припомнят вече казаното от госта, да направят връзка с предходна тема в интервюто, да направят оценка на вече

казаното, обобщение. Докато читателите на интервютата в печатните медии могат да се върнат назад, да прочетат отново някоя негова част, слушателите нямат тази възможност. Това е причината журналистът да припомня периодично темата на разговора, да споменава отново името на госта, да прави връзка между новия въпрос и казаното вече по темата, както показват следните примери:

*В тази изложба която сега представяте / **кое** ще е различното / **кое** е новото / **кое** е забравеното?*

*Добре / сега за уважаемите слушатели още веднъж / с доктор Стефан Велев си говорим / геолог / в нашто студио / част от 40 до 40 / без съмнение си изпадал в някакви много опасни и тежки ситуации / **коя** е най-трудната която си преживял?*

*И / ако трябва с няколко изречения да поканим нашите слушатели да дойдат и да видят изложбата / **какво** бихте искали да им кажете?*

Тази особеност не е характерна само за частните въпроси, при общите въпроси журналистът също често повтаря контекста, в който задава своя въпрос:

*Това **ли** е основният проблем / да се намерят достатъчно средства за да се развие един спорт / защото знаем / че спортът изисква инвестиции?*

*Вие бяхте свидетел преди няколко дни на един иновационен метод / безизкопна технология на прекарване на водопровод във община Джебел / нещо много интересно. Това нещо / може **ли** да се внедри в Кърджали?*

Може да се каже, че повтарянето на вече спомената в интервюто информация е свързано с поддържането на темата на разговора, но и със задържането на вниманието на слушателите, така че те да успеят да проследят цялото интервю и да са наясно с контекста дори ако пропуснат да чуят част от разговора. В този смисъл тези съобщителни изказвания са характеристика на речта на журналистите и могат да са контекст както за общите, така и за частните въпроси.

Общи въпроси

При общите въпроси в интервютата преобладават въпросите с частицата *ли*, но се срещат и други частици, като *да*, *нали*, *така ли*. Срещат се и въпросителни изказвания без въпросителна частица. Едната част от въпросите предполагат кратък *да/не* отговор:

Трябва ли да има / държавно финансиране?

Наложил ли се да напуснеш във работа си / за да се занимаваш със смарт теста?

Това се отнася и за дизюнктивните въпроси като подвид на изказванията с въпросителна частица. При тях се очаква събеседникът да посочи коя от двете възможности избира:

За или против сте строежа на нова окръжна болница?

Аз съм преподавател по история / и / аз / вкарвам условията и отговорите в системата / така ли е / или те вървят според във някакъв във утвърден учебен план и така нататък?

Ще видим ли нещо наистина изненадващо в тази изложба / или позабравено?

Изследваните записи показват, че в тези случаи форматът на медийното интервю предполага по-подробен отговор. Очаква се събеседникът да потвърди или отрече твърдението във въпроса, но и да допълни своя отговор с още информация. Събеседниците в студиото обикновено са наясно с това и дават доста изчерпателен отговор. Добър пример е отговорът на въпроса *Позволявате ли?*:

Г²: *Ами не / не им позволявам разбира се / по-хубаво е да се обръщат на вие / щото трябва все пак да има една такава дистанция / която да е хем градивна занаят / хем позитивна.*

При дизюнктивните въпроси се наблюдава същата готовност на събеседника да мотивира своя отговор с подробна информация:

Ж: *Достатъчно ли правим за съхранението им (на пещерите) / или има какво да се желае още?*

² С Г се означават репликите на госта, а с Ж – репликите на журналиста.

Г: *За съжаление не / наистина не правим достатъчно / много сме далече от това да правим дори абсолютния минимум (...) например във във Врачански Балкан има много пещери / нали там е много трудно / нали нещо с което се борим активно / опитваме се да обясним на местните хора че не е хубаво да изхвърлят туби със във отработено масло във трупове на животни във / първата пещера която видят / понеже много често се случва подземните води да минават оттам / и всъщност те / те тровят / водата която пият.*

Подобният отговор показва, че в рамките на медийното интервю ли-въпросите и дизюнктивните въпроси могат да функционират и като индиректни речеви актове. Журналистът задава въпрос, но имплицитно очаква от слушателя да даде допълнителна информация по темата. Експлицитно неговият въпрос би бил *Достатъчно ли правим за съхранението на пещерите и ако не е достатъчно – защо, ако е достатъчно – какво правим?* Въпросът не съдържа граматични маркери за въпрос молба (глагол в условно наклонение, модален глагол или глагол в бъдеще време, вж. Ницолова 1984, Джонова 2014), затова не може да се определи като конвенционален индиректен речев акт. Той остава в полето на неконвенционалните индиректни речеви актове, при които контекстът и речевата ситуация подсказват на слушателя имплицитното желание на говорещия да получи повече информация. За разлика от конвенционалните молби, при неконвенционалните молби слушателят има свободата да разбере изказването като директен въпрос и да отговори само с *да* или *не*, без това да се смята за неучтиво в рамките на диалога, нито да се смята за липса на сътрудничество от негова страна.

Сред общите въпроси се наблюдават и такива, оформени с въпросителната частица *нали*, *така ли*, *наистина ли*, при което журналистът очаква неговият гост да потвърди или да отрече дадена хипотеза:

Вече е много рисково / нали?

Наистина ли по-голямата част от агнешкото месо по българската магазинна мрежа е внос?

*Всъщност ти това го направи във продукт който всъщност какво / вече струва пари / **нали**?*

*(Г: Страдам от това че хората са станали много арогантни.) Ж: Станали? Не бяха / а станаха / **така ли**?*

Подобно на ли-въпросите, и тук журналистът не очаква кратък да/не отговор от своя събеседник. За да привлече вниманието за слушателите, гостът трябва да каже още нещо по темата. Както посочва следният отговор, гостът разбира това желание на журналиста, макар понякога да е трудно при конкретен въпрос да се даде допълнителна информация.

*Ж: Здравейте господин Николов / така се обръщат повечето хора към вас **нали** господин Николов?*

Г: Здравейте здравейте / ами да / всъщност така се обръщат повечето / случва се доста често / в училище обаче да / когато учениците чуят някой друг учител да се обръща с мене като Кирчо и те да започнат така / разбира се малко неловко започваме

В изследваните интервюта се срещат, макар и доста по-рядко, общи въпроси с частицата *да*, с която се пита за възможно действие (Ницолова 1984: 119):

*Случайно на тази рубрика „Думите“ **да** си попадала?*

Водещите използват и въпросителни изказвания без въпросителна частица. Устната реч позволява подобни въпросителни изказвания да бъдат разбрани еднозначно като такива, тъй като са оформени интонационно като въпросителни изказвания, както е в следните два примера:

Нямаме сто (пецифични спасители) за цялата страна?

И то това е инцидентна отпускане?

Срещат се и въпросителни изказвания без въпросителна дума, оформени с модален израз за изразяване на предположение, чиято вероятност може и да се степенува (*може би, вероятно, май, сигурно, значи, следователно*) (вж. Ницолова 1984: 116). В посочените тук примери изразите, с които журналистът подканва събеседника да потвърди неговата хипотеза, са *тоест* и *може би*.

Тоест това се превръща във втори начин на живот всъщност?

Спомена няколко пъти думата инат / да не се отказваш може би?

Някои специфики

В приведените дотук примери репликата стимул съдържа или частен, или общ въпрос. В изследваните интервюта доста често журналистите комбинират общи и частни въпроси в рамките на едно изказване. Прави впечатление, че в тези случаи частният въпрос е оформен с въпросителното местоимение *как* или *какво*, което позволява отговорът да представя цяла ситуация:

*Понеже споменахте за активна част / понеже споменахте че някои се оттеглят / **как** придърпвате млади / те **ли** ви намират?*

*Имаш две деца. Те смятат **ли** да се занимават / имат **ли** някакъв интерес към спорт / **как** ги виждаш / едното е на единейсет / другото на четири?*

В други случаи журналистът добавя втория въпрос, за да насочи събеседника си към определен тип отговор. Така е в следните два примера:

*С **какво** толкова е много важен (Найден Геров) / не е само с Речника на българския език **нали**?*

***Защо** започна с разследваща журналистика да се занимаваш / не е **ли** опасно?*

Използването на поредица от въпроси в рамките на една реплика се нуждае от самостоятелно проучване върху по-богат емпиричен материал. Изследваните до момента записи не могат да покажат дали се срещат реплики, които да включват повече от два въпроса и дали винаги събеседникът успява да се ориентира в поредицата от въпроси или отговаря само на част от тях.

Изводи

В медийните интервюта се откриват както частни, така и общи въпроси. От изследваните записи не може да се направи

извод за предпочитание към употребата на единия от двата вида въпроси. Специфично за медийните интервюта в радио- и телевизионни предавания е, че журналистите често включват в репликата стимул и общ, и частен въпрос, за да насочат събеседника си към типа отговор, който очакват, или за да са сигурни, че въпросът им ще получи сполучлив и подробен отговор. Може да се каже, че при общите въпроси преобладават ли-въпросите, които не насочват събеседника към положителен или отрицателен отговор. Срещат се и въпроси, оформени с частицата *нали*, които насочват събеседника към определен отговор; въпроси с частицата *да*, както и въпросителни изказвания без въпросителна дума. Специфично за устното общуване в медиите е и включването в репликата на журналиста на обобщение, констатация, припомняне на темата на разговора или на името на госта. Това е свързано с очакването, че слушателите възприемат само звуковата страна на интервюто, не разполагат с негов писмен вариант и би трябвало във всеки един момент да могат да се ориентират коя е темата на разговора и кои са събеседниците. Изследването на въпросителните изказвания в медийното интервю показва специфичните особености при формулирането на въпросите в рамките на репликата стимул. В разглежданите записи преобладават директните въпросителни изказвания. Индиректните въпроси са оформени като ли-въпроси и само отговорът на събеседника показва, че в тях е налице имплицитна директивна илокутивна цел – въпросителното изказване очаква не само *да/не* отговор от събеседника, но и допълнителна информация по въпроса. В изследваните интервюта не се срещат конвенционални въпроси молби (оформени с глагол в бъдеще време, с глагол в условно наклонение или с модален глагол – *би ли ми казал*, *ще ми кажеш ли*, *можеш ли да ми кажеш*). Както посочва Дж. Лийч (Leech 1983: 107) има изказвания, които по своята природа са учтиви, тъй като изпълнението им предполага полза за говорещия. От тази гледна точка конвенционалните въпроси молби в медийните интервюта в повечето случаи са неуместни, тъй като не се налага смекчаване на загубата за слушателя. В медийните интервюта събеседници-

те имат полза от това да представят информация за себе си, да се представят пред обществото и с участието си в предаването предварително са се съгласили да предоставят исканата от тях информация.

Благодарности

Настоящият текст е резултат от изпълнението на научната програма на проекта „Комуникативни модели, представени в Корпуса на българската устна реч“, финансиран от НИД на СУ (договор № 80-10-111/27.04.2023 г.). Изказваме благодарност на Фонда.

БИБЛИОГРАФИЯ

Джонова 2014: Джонова, М. *Граматика на учтивостта*. София: Парадигма. // Dzhonova 2014: Dzhonova, M. *Gramatika na uchtivostta*. Sofia: Paradigma.

Ницолова 1983: Ницолова, Р. Въпросителни изречения. – В: *Граматика на съвременния български книжовен език*. т. 3. Синтаксис. София: Издателство на българската академия на науките, 49 – 66. // Nitsolova 1983: Nitsolova, R. Vaprositelni izrechenia. – In: *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik*. t. 3. Sintaksis. Sofia: Izdatelstvo na balgarskata akademija na naukite, 49–66.

Ницолова 1984: Ницолова, Р. *Прагматичен аспект на българското изречение*. София: Народна просвета. // Nitsolova 1984: Nitsolova, R. *Pragmatichen aspekt na balgarskoto izrechenie*. Sofia: Narodna prosveta.

Тишева 2004: Тишева, Й. Структурни модели на въпросителните изречения в българския език. – В: *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Факултет по славянски филологии*, кн. 93-95 – Езикознание, 5 – 65. // Tisheva 2004: Tisheva, Y. Strukturni modeli na vaprositelnite izrechenia v balgarskia ezik. – In: *Godishnik na SU „Sv. Kliment Ohridski“, Fakultet po slavyanski filologii*, кн. 93 – 95 – Ezikoznanie, 5–65.

Тишева 2005: Тишева, Й. За системата на общите въпроси в съвременния български език. – В: *Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение*. София: СемаРШ, 160–182. // Tisheva 2005: Tisheva, Y. Za sistemata na obshtite vaprosi v savremennia

balgarski ezik. – In: *Argumentna struktura. Problemi na prostoto i slozhnoto izrechenie*. Sofia: SemaRSh, 160–182.

Leech 1983: Leech, G. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.

Searle 1975: Searle, J. Indirect speech acts. – In: Cole, P., J. L. Morgan (eds.). *Syntax and Semantics*. Vol. 3. Speech acts. New York: Academic Press, 59–82.

Tisheva, Dzhonova, Hauge 2018: Tisheva, Y., M. Dzhonova, K. Raa Hauge. The Corpus of Spoken Bulgarian. – In: *Papers of BAS*, vol. 5, issue 1, 20–28.